

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

PROF. DR.
NECATİ ÖNER
ARMAĞANI

CİLT : XL

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

PROF. DR.
NECATİ ÖNER
ARMAĞANI

Bu Dergide Yayınlanan makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

TERTİP HEYETİ
PROF. DR. SÜLEYMAN HAYRİ BOLAY
DOÇ. DR. RECEP KILIÇ

ISBN: 975 - 482 - 492 - 4

ISSN: 1301 - 0522

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 1999

TAKDİM

Ülkemizde bir türlü anlam veremediğim tuhaf alışkanlıklarımızdan birisi de, alanında temayüz etmiş ve değerli hizmetler vermiş insanların öldükten sonra takdir edilmeleri, ne büyük değer olduklarının ancak o zaman farkına varılması hadisedir. 35-40 yıl hizmet ettikten sonra aktif hayattan çekilen nice değerler bir köşede unutulur; öldükten sonra birden hatırlanır ve büyük hizmetler yaptığı anlatılır, nadiren de olsa adına armağan dediğimiz yayınlarla hakkı teslim edilmeye çalışılır.

Sonuçta kendisi ile ilgili hiçbir şey yapılmayanlara göre bu da olumlu bir davranıştır. Gecikmeli de olsa, bir hakkın teslimi olması açısından olumlu bir davranış olarak değerlendirilebilir.

Şüphesiz olması gereken, bu müstesna şahsiyetlerin, hayatta iken kendileri ile ilgili bu değerlendirmelerin yapılmasıdır. Gelenek bu istikâmette oluşursa herhalde çok daha isabetli olur.

Olması gerektiğini ifade ettiğimiz bu üslubun güzel bir örneği elimizdeki kitapla verilmektedir. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde 40 yılı aşkın öğretim üyesi ve yönetici olarak hizmet veren Prof. Dr. Necati Öner'in meslektaşları, dostları ve öğrencileri, bir vefa örneği olarak emek mahsulü bu eseri meydana getirdiler. Prof. Öner'i değişik yönleri ile, özellikle felsefe alanında ülkeye yaptığı ve yapmaya devam ettiği hizmetleri ile unutulmazlar arasına soktular. Şifahi ifade ve övgüler uçar gider, ama yazılı dökümanlar nesilden nesile intikâl eder, sonsuza dek bâki kalır.

Prof. Dr. Necati Öner'in meslektaşları, eski ve yeni öğrencileri onu çeşitli yönleri ile değerlendirdiler ve sonuçta felsefi ağırlıklı ve muhtevalı bir eser ortaya çıktı. Bu eserin yıllarca hizmet verdiği İlahiyat Fakültesi yayınları arasında yayınlanması en uygun yoldu. Nitekim öyle oldu; Üniversitemizin onayı ile eser elinize ulaşmış oldu. Bu ilgi ve yaklaşımı dolayısı ile Sayın Rektörümüze ve Üniversitesi Yayın Komisyonu ile Yönetim Kurulu Üyelerine şükranlarımı sunarım. Baskıyı gerçekleştiren Üniversitemiz matbaasının değerli yönetici ve çalışanlarına ayrıca teşekkür ederim.

Yeni ve olması gereken bir gelenek oluşturması dileği ile okuyucuya saygı ile sunulur.

*Prof. Dr. M. Sait Yazıcıoğlu
Ankara Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dekanı*

PROF. DR. NECATİ ÖNER'E SAYGI!

Osmanlının en büyük şâiri kabul edilen Bâkî

*Kadrini seng-i musallâda bilip ey Bâkî
Durup el bağlayalar karşına yârân sâf sâf!*

diyor. Koca Bâkî bile zımnem, hayatta kadrinin iyi bilinmediğinden şikayet ediyor. Ferid Kam da:

*Sağlığında nice ehl-i hünerin
Bir tutam tuz bile konmaz aşına
Evvel ânu öldürürler acından
Sonra bir Türbe dikerler başına*

diyerek insanların kadir bilmezliğinden, kıymetleri heba etmelerinden, nankörlükten ve vefasızlıktan şikayet etmektedir.

Başka toplumlar nasıldır? Bilmem, ama bizim toplumumuzda vefasızlık ve kadirbilmezlik eskiden beri şikayet edilecek kadar yaygın sayılır.

Daha erken dönemlerde Üniversitelerimizde büyük hizmetler görmüş çok değerli hocaların adına çıkarılan armağanların büyük bir kısmı, onların vefatlarından sonra çıkarılmıştır. Armağan edilen değerlerin haberi olmadıktan, vefalılığın hazzını tatmadıktan sonra, armağanın değeri ne olacaktır?

İşte bu düşüncelerle Prof. Dr. Necati ÖNER hocamızın yarım asra varan hasbî (karşılıksız) hizmetlerinin hatırlanmasına vesile olması için bir "Armağan Kitabı" hazırlamayı düşündüm. Bana Doç. Dr. Recep KILIÇ her bakımdan yardımcı oldu. Türkiye'deki 70 kadar seçkin felsefeciyeye ve hocanımdan diğer bazı dostlarına haber verip yazı istedik. Hepsini memnuniyetle katılabileceklerini söyledi. Fakat bir kısım arkadaş, mazeretleri sebebiyle katılamadı. Zaman ayırıp çok değerli yazılar gönderen arkadaşların hepsine kalbî teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunarım. Neticede hocamıza lâayık kalıcı, muhtevalı büyük bir kitap meydana geldi.

Kitabın yayımlanması için Gazi Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Enver Hasanoğlu alâka gösterdi. Üniversite adına yayımlayabileceğini söyledi. Fakat Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mustafa Sait YAZICIOĞLU, 'bu kitabı neşretmek bize düşen bir vazifedir' diye kitaba el koydu. Derhal Rektör Sayın Prof. Dr. Günal AKBAY ile görüşüp karar çıkarttı. Sayın Dekana ve Sayın Rektör AKBAY'a da bu sıcak alâkadan dolayı teşekkür ederim. Her bakımdan örnek bir hareket ve örnek bir kitap oldu. Bu, muhterem ÖNER'e, lâyük olduğu saygının küçük bir nişanesidir. Nice nice yıllara!... Derin saygılarımızla...

Prof. Dr. Süleyman Hayri BOLAY

İÇİNDEKİLER

Sayfa

HAYATI, ESERLERİ VE HAKKINDA YAZILANLAR

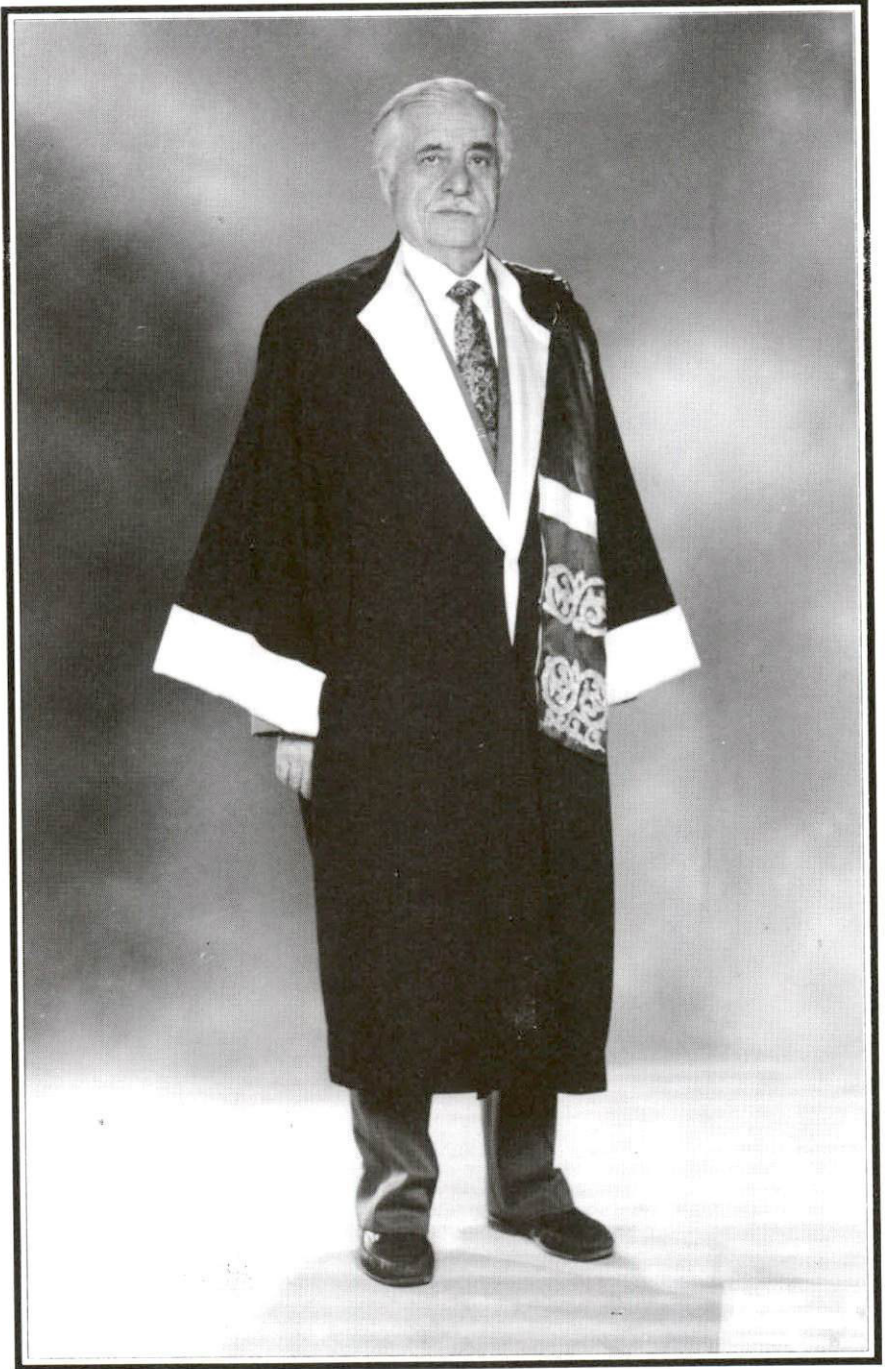
Araş. Gör. İsmail KÖZ <i>Prof. Dr. Necati ÖNER'in Biyografisi</i>	3
Doç. Dr. Recep KILIÇ <i>Prof. Dr. Necati ÖNER ile "Düşüncelerinin Gelişim Seyri" Üzerine Yapılan Mülakat</i>	9
Prof. Dr. Süleyman Hayri BOLAY, <i>Felsefe Yapmak ve Necati ÖNER</i>	15
Prof. Dr. Afşar TİMUÇİN <i>Hocamız Necati ÖNER</i>	21
Prof. Dr. Bilal DİNDAR <i>Felsefeyi Sevmek</i>	23
Prof. Dr. Şahin YENİŞEHİRLİOĞLU <i>Kendimle Sesli Bir Konuşma</i>	27
Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ <i>Prof. Dr. Necati ÖNER'in Sosyal Yönü</i>	35
Prof. Dr. Necmettin TOZLU <i>Felsefeyi Güzelleştiren Adam</i>	39
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ <i>Prof. Dr. Necati ÖNER'in Hürriyet Anlayışı</i>	45
Doç. Dr. Vahdettin BAŞÇI <i>Örnek Bir İnsan Hocam Prof. Dr. Necati ÖNER</i>	79
Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir ÇÜÇEN <i>Mantığın Kaynağı Problemi</i>	83

SİSTEMATİK FELSEFE İLE İLGİLİ YAZILAR

Prof. Dr. Teo GRÜNBERG <i>Bilgi Teorisi ve Gettier Problemi</i>	97
Prof. Dr. Abdulkuddüs BİNGÖL <i>İletişim Bağlamında Mantık ve Dil</i>	105
Prof. Dr. Teoman DURALI <i>Tarihin Dayanılmaz Ağırılığı</i>	117

Prof. Dr. Doğan ÖZLEM <i>Felsefi Hermeneutiğe Geçiş Yolu Olarak Tarihselcilik</i>	127
Prof. Dr. Hüsameddin ERDEM <i>Allah'ın Varlığının Delillerinin Kur'anî Temelleri</i>	147
Prof. Dr. Hanifi ÖZCAN <i>Birbirine Zıt İki Epistemolojik Yaklaşım "Temelcilik" ve "İmancılık"</i>	157
Doç. Dr. Hakan POYRAZ <i>Ahlaki Özgürleşmenin Önündeki Bir Engel Olarak Fanatizm</i>	177
Doç. Dr. Mustafa YILDIRIM <i>Düşünce Özgürlüğü Üzerine</i>	189
Doç. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN <i>Edebiyat İle Felsefe İlişkisi Üzerine</i>	195
Doç. Dr. Ayhan BIÇAK <i>Tarihin Yapısı ve Kültür Bilimlerindeki Rolü</i>	205
Doç. Dr. Recep KILIÇ <i>Din Öğretimini Temellendirme Problemi</i>	215
Yrd. Doç. Dr. Şahin FİLİZ <i>İslam Felsefesinde Tanrı Anlayışı Karşısında Bireyin Konumu Problemi</i>	223
Dr. Münir DEDE <i>Kapalı Toplum ve İlk İnanışlar</i>	243
J. Ronald ENGEL (Çeviren: İbrahim ÖZDEMİR) <i>Sürdürülebilir Kalkınma Ahlakı</i>	255
FELSEFE TARİHİ İLE İLGİLİ YAZILAR	
Prof. Dr. Ömer Naci SOYKAN <i>Hegel Sisteminde Tarih Felsefesi</i>	271
Prof. Dr. Mehmet BAYRAKTAR <i>Spinoza'nın Natura Naturans ve Natura Naturata Kavramlarının İslâmî Kökenleri</i>	291
Doç. Dr. Nurten GÖKALP <i>Beden-Zihin Etkileşimi ve Popper İle Eccles</i>	301
Yrd. Doç. Dr. Ülker ÖKTEM <i>Descartes'da Bilginin Kesinliği Problemi</i>	311
Yrd. Doç. Dr. Emel KOÇ <i>J.P. Sartre Felsefesinde "Ben-Başkası-İletişim" Problemi</i>	333
BİLİM TARİHİ İLE İLGİLİ YAZILAR	
Prof. Dr. Mübahat Türker-KÜYEL <i>"Ulemâ-i Kiram" ve "Tafra-Tehille"</i>	351

Prof. Dr. Esin KAHYA <i>Erzurum'lu İbrahim Hakkı</i>	371
Prof. Dr. Hüseyin AYDIN <i>Kusta B. Luka ve Ruh İle Nefs Arasındaki Ayırım Adlı Kitabı</i>	387
Doç. Dr. Remzi DEMİR <i>Takiyüddin İbn Maruf'un Ondalık Kesirleri Trigonometri ve Astronomiye Uygulaması</i>	403
Doç. Dr. Melek DOSAY <i>Tüccarzâde İbrahim Hilmi'nin "Maarifimiz ve Servet-i İlmiyyemiz" Adlı Eseri</i>	425
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR <i>Kemâlüddin el-Fârîsi ve Tenkih el-Menâzır Adlı Kitabı</i>	433
KÜLTÜR HAYATI İLE İLGİLİ YAZILAR	
Prof. Dr. Mehmet AYDIN <i>"Türk Müslümanlığı" Üstüne Bazı Düşünceler</i>	445
Prof. Dr. Şafak URAL <i>Demokrasi Kavramı, Toplumsal Değerler ve Birey</i>	451
Prof. Dr. Muammer C. MUŞTA <i>Sekülerleşme Laiklik Demokrasi ve Eğitim</i>	461
Doç. Dr. Mehmet AĞÜN <i>1839-1920 Yılları Arasında Türkiye'de Aydınlanmanın Uzantısı Olarak Temsil Edilen Felsefi Akımlar</i>	475
Yrd. Doç. Dr. Uğur Köksal ODABAŞ <i>Rıza Tevfik ve Felsefesi</i>	499
Dr. Yaşar KALAFAT <i>Horasan Eri Olarak Bilinen Anadolu Yatırları-I</i>	511

PROF. DR. NECATİ ÖNER

***FELSEFE TARİHİ İLE
İLGİLİ YAZILAR***

DESCARTES'DA BİLGİNİN KESİNLİĞİ PROBLEMİ

*Yrd.Doç.Dr. Ülker ÖKTEM**

İlkçağ'dan beri, varlığa ilişkin, doğru ve kesin bilgiye ulaşıp ulaşılamayacağı, filozofları meşgul etmiş olan problemlerden biridir. Eski Yunan'da, Kynikler, Kyreneliler, Sofistler ve Septikler, varlığın doğru ve kesin bilgisine ulaşamayacağını; Sokrates ve Platon ise, ulaşılabileceğini iddia etmişlerdir. Modern Çağ'da da Descartes, tıpkı Sokrates ve Platon gibi, varlığın doğru ve kesin bilgisinin edinilebileceği tezini savunmuştur. Öyle ki, "*kesin bilgi*" problemi, Descartes felsefesinin bariz biçimde, ağırlık merkezini oluşturmuştur.

Descartes, kendi zamanına kadar, doğru zannedilen ve güvenilen bilgilerin hatalı olduğunu görmüş ve bu yüzden, kendisine öğretilen bütün bilgilerden, hatta matematikten bile şüphe etmiştir. Fakat bu şüphe, kendisinin de ifade ettiği gibi¹, Septiklerin amaç haline getirilmiş şüphesinden oldukça farklıdır. Descartes, şüpheyi, doğru ve kesin bilgiye ulaşmak için, bir metot olarak kullanmıştır. Bu nedenle, onun şüphesi, kendiliğinden doğan bir şüphe değil, düşünülen istenilen, aklın ışığı ve iradenin gücü ile hakikati aramaya yönelik, hiçbir şeyi dışarıda bırakmayan (istisnasız), tam bir şüphe, yani metodik şüphedir. Böyle bir şüpheden sonra ancak, mutlak ve sarsılmaz bir hakikate ulaşılmış olacak ve bu hakikat bilgi binasının kuruluşunda sağlam bir temel teşkil edecektir. İşte, hakikati aramak ve onun mutlak bilgisine ulaşmak amacıyla, şüpheyi bir araç olarak kullanan Descartes, işe, zamanındaki bilimi eleştirmekle başlamıştır.

Bu konuda, Descartes, şunlar söylemiştir: "Epey zaman var ki, çocukluğumdan beri, pek çok yanlış kanaati "doğru" diye kabul etmiş olduğumu ve yine, o yaştan beri, hiç de sağlam olmayan ilkeler üzerine kurduğum şeylerin pek şüpheli ve kesin olmayan şeyler olduklarını fark etmiş

* Ankara Üniversitesi Felsefe Yard. Doçenti.

1. Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, III, s. 31; *Discourse on the Method*, III, s. 50.

bulunuyorum... İlk önce eski kanaatlarımın dayandığı ilkelere saldıracağım.”²

Descartes, bu konudaki sözlerini şöyle sürdürmüştür: “Şimdiye kadar en doğru, en şüphe götürmez olarak kabul ettiğim şeylerin hepsini duyulardan veya duyular yoluyla öğrendim. Oysa, bu duyuların, bazan aldatıcı olduklarını kendim tecrübe ettim. Zira uzaktan yuvarlak görünen kulelerin, yakından bakınca dört köşeli olduklarını birçok defa gördüm. Böylece, başka birçok hallerde de, dış duyular üzerine verilmiş hükümlerde, yanlışlar bulduğum gibi, iç duyular üzerine kurulmuş hükümlerde de yanlışlar buldum. Kolları ve bacakları kesilmiş olan bazı kimselerin, bazan bedenlerinin kesik olan parçasında acı duyduklarını öğrenmiştim. Bunun için, bizi bir defa aldatanlara, hiçbir zaman güvenmemek tedbir gereğidir.”³

Descartes, bundan sonra, kendisine öğretilen bilgi edinme yöntemleri hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirmiştir: “Gençliğimde, felsefe disiplinleri arasından mantığı, matematik bilimler arasından da geometricilerin analizi ile cebiri biraz incelemiştim. Bunlar, tasarımın gerçekleşmesinde işime yarayabilecek üç sanat veya bilimdi. Fakat, yakından inceleyince gördüm ki, mantık, kıyasları ve başka birtakım kuraları ile yeni bir şey öğretmekten ziyade, belli şeyleri başkalarına açıklamaktan başka bir şeye yaramıyor. Mantıktan yararlanmak, yontulmamış bir mermerden, bir Minerva heykelini çıkarmak kadar güçtür. Eskilerin “analiz”i ile yenilerin “cebir”ine gelince: ancak pek soyut konulardan bahsetmeleri, hiçbir işe yaramaz görünmeleri sonucunu doğurmuştur. Analiz, imgelemi yormaksızın, anlayışı işleyip geliştirememiş; cebir ise, zihni işleyen bir bilim olacak yerde, karışık ve karanlık bir sanat olmuştur.”⁴

Descartes, böyle bir yargıya varmadan önce, Aristoteles’in mantığını, eski Yunan matematikçilerinden Pappus’un “*Matematik kolleksiyonları*” adlı yapıtını ve onun bu yapıtında matematikle ilgili olarak öne sürdüğü yöntemleri, *analiz ve sentezi*, ve ayrıca, yenilerin cebir’ini etraflıca incelemiştir. Aristoteles’in mantığında yer alan tasım şekillerinin boş yere kullanıldığı ya da olasılık alanına uygulandığı takdirde, zihnin hakikat duygusunu kaybetmesine yol açtığını, bunun ise son derece tehlikeli olduğunu belirten Descartes, bundan sonra, Pappus’un “*Matematik Kolleksiyonları*”nı inceleyerek, onun, analiz’i “*çözümü istenilen meseleyi çözülmüş farzederek, adım adım en yalına, prensiplere kadar inmektir*” şeklinde; bunun tam tersi olan sentez’i ise, “*ispatlanacak problemi*

2. Descartes, *Metafizik Düşünceler*, II, s. 122; *Meditations*, II, s. 80.

3. a.g.e., s. 123; *Meditations*, II, s. 81.

4. Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, II, s.20; *Discourse on the Method*, II, s.46-47.

premsiplerden başlayarak, adım adım, tanım, aksiyon ve postüلالardan yararlanarak, ispat edileceğe ulaşmaktır" diye tanımladığını ifade etmiştir.⁵

Descartes'a göre, analiz, eski matematikçilerin, büyük bir değer verdikleri, ama, aynı zamanda, bir sır gibi kendilerine sakladıkları bir kanıt-lama yöntemidir. Descartes için de, analiz, hakikati bulmada kullanılacak sağlam bir yöntemdir; bir buluş (icat) yöntemidir. Ona göre, analiz, bir problemin, metodik bir şekilde ispat edildiği gerçek yolu ve sonuçların sebeplere nasıl bağlandığını gösterir. Burada, her bir adıma dikkat etmek gerekir. Aksi takdirde, yani adımlardan birine bile gereken dikkat gösterilmeyecek olursa, sonucun zorunluluğu kaybolur. Bunun tam tersi olan sentez ise, eski matematikçilerin sıkça kullandıkları bir yöntem olmakla birlikte, nereden başlanırsa ispatlanılacak olana varılacağı kestirilemediği için, hakikati bulmada başarılı sayılamaz. Öğrenme arzusu içinde olan kimselerin zihnini, analiz gibi tatmin edemez.

O halde, Descartes, "Pappus, yöntemin ne olduğunu açıklamış, ama bu yöntemle nasıl gerçekleri bulduğunu açıklamamıştır" demek suretiyle, eskilerin analizini ve sentezini, gerekli açıklamalar verilmediği için yeterli saymamıştır.

Yenilerin "cebir"iyle ilgili olarak da Descartes şunları söylemiştir: "Bugün de, "cebir" adı ile anılan ve eskilerin şekiller üzerinde yaptığını sayılar üzerinde yapmaya çalışan bir türlü aritmetik vardır. Fakat, esasında, bana öyle geliyor ki, bu gerçek matematiğin izleri, ilkçağ'a kadar gitmemekle birlikte, bizden yüzyıllarca önce yaşamış olan Pappus ve Dipohantos'da görülmektedir. Daha sonra da, bazı büyük zekalar, bu yöntemi, yüzyıllımızda yeniden diriltmek istemişlerdir. Zira, yabancı bir dilden gelen "cebir" (algebra) adıyla anılan yöntem, bundan başka bir şey değildir. Yalnız, dediğimiz gibi, gerçek matematikte bulunması gereken yüksek açıklık ve kolaylığa ulaşılabilmesi için, onu bir çok rakamdan ve karmaşık şekillerden kurtarmak lazımdır."⁶

Böylece, Descartes, yenilerin "cebir"ini de tatmin edici bulmamış; eleştirmiş ve o güne kadar kendisine öğretilen bu tür bilgilerin kesinliğinden, kesinlikle, şüphe etmeye başlamış ve bu konuda şunları söylemiştir:

"Hakikati arayanın, hayatında bir defa, bütün şeylerden gücü yettiği kadar şüphe etmesi gerektir. Bunun için kendilerinden şüphe edilebilen bütün şeylere yanlış gözüyle bakmak da faydalı olur... ve yine, bize eskiden pek doğru görünen bütün şeylere yanlış gözüyle bakmak da faydalı olur... ve yine, bize eskiden pek doğru görünen bütün şeylerden, hatta

5. Descartes, *Reply to Second Objections*, s. 121; *Metot Üzerine Konuşma*, s.110.

6. Descartes, *Rules for the Direction of Mind*, IV, s. 376.

kendiliklerinden oldukça aşikar olmalarına rağmen, matematiğin ispat ve ilkelerinden dahi, birçok kimseler, bu konular üzerine muhakeme yürütürken aldanmış oldukları için şüphe edeceği.”⁷

“Geometrinin en basit konuları üzerinde bile, muhakeme yürütürken yanılan ve yanlış muhakemeler yapan kimseler bulunduğu için, herkes gibi benim de aldanacağıma hükmederek, eskiden ispat olarak kabul ettiğim bütün kanıtları yanlış diye atıyordum.”⁸

Böylece, Descartes, matematik ve geometri dahil, herşeyden şüphe etmekle birlikte, artık, şüphe ettiğinden kesinlikle şüphe etmez. Şüphe etmek ise, bir çeşit düşündürmektir. O halde, düşündüğünden şüphe ettiğinden kesinlikle şüphe etmez. Şüphe etmek ise, bir çeşit düşünmedir. O halde, düşündüğünden şüphe etmez ve ilk temel bilgi, ilk apaçık hakikat olarak *“Cogito ergo sum”* u (*“Düşünüyorum öyleyse varım”*)⁹ ortaya koyar. Der ki: *“Düşünüyorum öyleyse varım”* hakikatinin, şüphecilerin en acayip faraziyelerinin bile sarsmaya gücü yetmeyecek derecede sağlam ve emin olduğunu görerek, bu hakikati, felsefenin ilk ilkesi olarak kabul etmeye tereddütsüz karar verdim.”⁸ Descartes, bu konudaki sözlerini şöyle sürdürür: “Bu ilk ilkeyi, *“Ben-im”*i, *“Ben Varım”*ı, her söylediğimde veya zihnimde kavradığımda, o, zorunlu olarak doğrudur”¹⁰

Bu suretle, Descartes, varlığını da yaşamış bir iç tecrübeyle, empirik olarak kanıtlamış olmaktadır. Böylece, bilinç, nesnesini, yani kendi var oluşunu yaşantı halinde yakalamaktadır. *“Ben varım”*. Fakat ne kadar zaman? *Düşündüğüm sürece*. O halde, bu varlık, düşünmekle ilgilidir. Hatta, o, bu konuda şunları söylemiştir: “Var olmasaydık, şüphe edemezdik; bu ise, edindiğimiz ilk doğru bilgidir.”¹¹

Descartes, bu konudaki sözlerini şöyle sürdürmüştür: “...Şu halde, pek apaçık olarak biliyorum ki, ruhumdan daha kolay bilebileceğim başka hiçbir şey yoktur.”¹²

Descartes’a göre, bu, *sezgiyle* kavranan ilk ve tek hakikattir ve aynı zamanda zorunlu bir hakikattir. Bu ilk hakikat; *“Her düşünen vardır”*, *“Ben düşünüyorum”*, *“O halde ben varım”* şeklinde bir çıkarımla elde edilmiş olmayıp, çıkarımsal bir hakikat değildir. Zaten, Descartes, *tüm-*

7. Descartes, *Felsefenin ilkeleri*, I, s.27.

8. Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, IV, s.40; *Discourse on the Method*, IV, s.51; *Felsefenin İlkeleri*, s.27, dipnot 2.

9. a.g.e., IV, s.35; *Discourse on the Method*, IV, s.51; Ayrıca bk. *Felsefenin İlkeleri*, s.29, dipnot 1.

10. Descartes, *Meditations*, s. 78, Ö. Naci Soykan, Bilimlerin Birliğini Temellendirmede Descartes’ın “Intuition” Kavramının Yeri, *Felsefe Dünyası*, S.24, s.17.

11. Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, s.78.

12. Descartes, *Metafizik Düşünceler*, II, s.143, *Meditations*, II, s.81.

dengelim, kendisinin “*diyalektikçiler*” dediği mantıkçıların sillogizm’i (*tasım; kıyas*) ile karıştırılmamasını ister. Çünkü, ona göre, tasım, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, tümüyle yararsızdır; bilineni bildirmekten başka bir işe yaramaz. Oysa, tümdengelim, her zaman değilse bile, bazan sezgi (intuition) olarak da anlaşılır. O, bu hususta şöyle der: “Yalnızca sezgiyle elde edilen ilk ilkelerden çıkarılan önermeler, bazan tümdengelim yoluyla bilinirler. Fakat, bir şeyin bir şeyden yalın olarak çıkarılışı, yine, sezgi sayesinde olur.”¹³

Her ne kadar Descartes, Cogito’nun sezgiyle kavranan ilk ve tek hakikat olduğunu vurgulamışsa da çağdışı Gassendi, Cogito’yu kıyasın bir parçası olarak görmüş, dolayısıyla onun, gerçekten bir *ilk ilke*¹⁴ olmadığını söylemiştir. Descartes ise, buna şu önemli karşılığı vermiştir: “*Dilekler*”in yazarı, “*düşünüyorum öyleyse varım*” derken, benim daha önce “*her düşünen vardır*” büyük önermesini farzetmemi, böylece, daha önce, bir peşin hükmü kabul etmemi istiyor. Ama, *peşin hüküm* kelimesi üzerinde aldandığını farketmiyor. Zira, her ne kadar dikkatsizce ifade edildiği zaman, bu önermeye bu ad verilse de ve daha önce böyle bir hüküm verdiğimiz hatırladığımız için de doğru olduğuna inanılsa bile, iyice incelence, bunun, bir peşin hüküm olmadığı görülür. Çünkü o, öylesine apaçık görünür ki, insan, onu ilk defa düşünmüş olsa ve dolayısıyla, bunun üzerine hiçbir peşin hükmü bulunmasa da, yine, ona inanmaktan kendini

13. Descartes, *Aklın Yöntemi İçin Kurallar*, III, s.17; *Rules for the Direction of the Mind*, II, s.4; Ö.Naci Soykan, a.g.mkl., *Felsefe Dünyası*, S.24, s.13.

14. Descartes’in Cogito’yu ilk ilke olarak tanıması, bu imtiyazı, genellikle çelişmezlik ilkesine yeren Skolastik filozofların şiddetli itirazlarına yol açmıştır. Bunun üzerine, Descartes, “*ilke*” kelimesinin çeşitli anlamlara gelebileceğini, bütün varlıkların varlığını ispat etmek için *ilke* olabilecek derecede *açık ve genel bir ortak kavramın* aranmasının başka, bize diğer bütün şeyleri bilmek için *ilke* görevini üstlenebilecek derecede varlığı öteki bütün varlıkların varlığından daha açık olan bir varlık aramanın başka olduğunu ifade etmek zorunda kalmıştır. Birinci anlamda, İlkçağ’da Parmenides’in öne sürmüş olduğu “*var olanın var olmaması imkansızdır*” hükmünün bir *ilke* sayılabileceğini, ama, bunun, gerçekte, hiçbir şeyin varlığını bildirmek değil, yalnız o şey bilindiği zaman şöyle bir muhakeme ile doğruluğunu sağlamaya yaradığını ifade eder: “*Var olanın var olmaması imkansızdır*. Şu şeyin var olduğunu biliyorum. O halde, onun var olmamasının imkansız olduğunu da biliyorum.” Bunun ise, Descartes’in nazarında pek az önemi vardır ve bizi, daha da bilgin kılmaz. Öteki anlamda ise, ilk ilke, “*düşünüyorum öyleyse varım*” ilkesi, varlığı ruhumuzun varlığından daha belli olan hiçbir şey bulunmadığı için ilk ilke durumundadır. Öyleyse, başka hiçbir şeyin varlığı bilinmeden önce, ruhun varlığı bilinebildiği halde, ruhun varlığı bilinmeden önce, başka hiçbir şeyin varlığı bilinemez. (Bk. *Metot Üzerine Konuşma*, s. 146; 148).

Esasında, kendi kendimizden doğrudan doğruya edindiğimiz bilgiyi bilgilerimizin ilki ve en açığı olarak tanıyan bir gelenek, Ortaçağ’dan, özellikle de Agustinus’dan beri sürüp gelmektedir. Agustinus, bunu, şüpheciligi çürütmek, ruhun maddesizliğini ve Tanrının varlığını ispat etmek için kullanmıştır. Bu ise, Agustinus ile Descartes’in ortak itirafına göre, *metafiziğin* temelidir. Bu yüzden, Descartes’in bu gelenekten etkilenmemiş olduğunu söylemek biraz güç gibi görünmektedir.

alamaz. Fakat, buarada rastlanılan en büyük yanlış, Gassendi'nin önermelerin bilgisinin, diyalektiğin kıyaslarının sırasını takibederek, tümel önermelerden çıkarılması gerektiğini sanmasıdır. Bu ise, onun, hakikati ne tarzda aramak gerektiğini pek az bildiğini gösterir. Zira, her ne kadar genel kavramlar bulunduktan sonra, onlardan özel kavramları çıkarmak mümkünse de, bununla beraber, hakikati bulmak için, daha sonra genel kavramlara geçmek amacıyla, daima özel kavramlardan başlamak gerektiğine şüphe yoktur. Böylece, bir çocuğa, geometrinin başlangıcı öğretilirken, “eşit iki miktardan eşit miktarlar çıkarılırsa geriye kalanlar da eşittir” veya “bütün, parçalarından büyüktür” gibi önermeler, özel haller içeren örnekler gösterilmezse, genel olan anlaşılmaz.”¹⁵

Cogito'nun ilk ilke olduğuna yapılan başka bir itiraz da “teneffüs ediyorum öyleyse varım” gibi, *Cogito*'ya benzer başka birçok önermelerin de ilk ilke olabileceği yönündedir. Descartes, buna da, “düşünmek sözü ile bizde, doğrudan doğruya müşahade edeceğimiz şekilde vukua gelen bütün şeyleri anlıyorum. Böylece, yalnız anlamak, istemek, hayal etmek değil, irade, akıl, muhayyile ve duyularla edinilen kanaatlar, hatta duymak bile düşünmekle aynı şeydir” diyerek cevap vermiştir.¹⁶

Birçokları da, *Cogito*'yu Malebranche ile Berkeley'den geçerek Kant'a varan idealizm yolunda atılmış bir ilk adım olarak görmüşlerdir. Bu ise, esasında realist bir filozof olan Descartes ve onu izleyen Kartezyen filozofların, bu yönde yaptıkları, inkar edilmesi son derece zor olan, güçlü etkiyi göstermektedir.

Descartes'a göre, bir ilk hakikat değerinde olan “*Düşünüyorum öyleyse varım*” önermesinin her iki kısmı da, dikkat edilecek olursa, birer sezgi ürünüdür. Yalnız, “öyleyse” (ergo) ile başlayan ikinci kısmın, bu sözcükten dolayı, bazı kimselerde çıkarış izlenimi uyandırdığı da bilinmektedir. Bunlardan birisi de, B. Williams'tır. O, soruna, çıkarım türleri açısından yaklaşmış ve bu önermenin bir tasım olmasa bile, bir çıkarım olduğunu ileri sürmüştür.¹⁷

Cogito'nun çıkarımsal olduğunu kabul etmek, *Cogito*'nun ilk hakikat olmadığını iddia etmek demek olur ki, bu da bütün sistemi tehlikeye düşürür. Şu halde, *Cogito*, zihni bir sezgi ile kavranan, ilk ve tek, fakat zorunlu bir hakikattir. *Cogito*, bulunan ilk hakikat ve bu itibarla felsefenin ilk ilkesi olmakla kalmaz, aynı zamanda, bize, hakikatin ölçütünü de verir; çünkü bu ilk hakikat, açık ve seçiktir. “Şu halde, açık ve seçik olarak tasavvur ettiğimiz herşey, doğrudur.”¹⁸

15. Descartes, *Reply to Fifth Objections (Beşinci İtirazlara Cevap)*, s.205; Ayrıca bk. *Metot Üzerine Konuşma*, s. 144.

16. Descartes, *Reply to Second Objections (İkinci İtirazlara Cevap)*, s. 160; *Felsefenin İlkeleri*, 1, s. 36.

17. Gülnur Savran, “Düşünüyorum Öyleyse Varım”, *Felsefe Arkivi*, s.21, s. 164.

18. Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, IV, s. 36; *Discourse on the Method*, IV, s. 52.

Cogito'nun çıkarımsal bir hakikat olduğu yolundaki tartışmalara, esasında, Descartes'ın, onu, zaman zaman, bir çıkarım şeklinde ifade etmiş olması yol açmıştır. Şöyle ki, o, *Cogito* hakkında zaman zaman şu ifadeleri kullanmıştır: "*Düşünüyorum öyleyse varım*" deyince, hakikati söylediğimi bana temin eden, *düşünmek için var olmak gerektiğini* çok açık bir şekilde görmekliğimden başka bir şey olmadığını farkettiğimden..."¹⁹

"...ve "*düşünüyorum öyleyse varım*" önermesinin, düşüncelerini sırayla yürüten bir kimsenin karşısına çıkan hakikatlerin ilki ve en kesini olduğunu söylediğim zaman, bundan dolayı, önceden *düşüncenin, kesinliğin, varlığın, düşünmek için var olmak gerektiğinin ve buna benzer diğer şeylerin* bilinmesi gerektiğini inkar etmedim."²⁰

Buna karşın, sorunsala çok özgün bir biçimde yaklaşmış olan bir başka düşünür, J. Hinttika'ya göre, "*Düşünüyorum öyleyse varım*" önermesi, bir çıkarım değildir. Bu şu demektir: Descartes, *Cogito*'ya (ilk hakikate) varolmadan düşünmenin imkansız olduğu görüşünden hareket ederek varmamıştır. "Varım" önermesi, mantıksal bir gereklilik olmadığı halde, bunun tersini kendisinin düşünmesi imkansızdır. Bu imkansızlık da ancak "*düşünüyorum*" ile birlikte ortaya çıkar.²¹

Esasında, Descartes'ın sistemi düşünülecek olursa, bunun bir çıkarım olmadığı ve olmaması gerektiği zaten kolayca anlaşılır. Bu nedenle, *Cogito*'ya ilişkin olarak, J. Hinttika ve onun gibi düşünönlere, sanırım, hak vermek gerekir.

Şu halde, *Cogito*, insanın kendi bilincini doğrudan doğruya yaşaması olayı, artık kendisinden şüphe edilemeyecek olan bir olgudur ve Descartes'ın uzun ve dolamaçlı bir şüphe yolunun sonunda varmış olduğu kesin, doğru ve artık sarsılmaz olan ilk hakikattir. Dikkat edilecek olursa, Descartes, bütün bu bilim binasını kurmak için sabit bir noktanın yeterli olacağı kanaatindedir. Nasıl ki, Arkhimedes, yer vuarlağını, bulunduğu yerden oynatmak ve başka bir yere götürmek için sağlam ve sabit bir noktadan başka bir şey istememişse, Descartes da, tüm felsefesini üzerine kuracağı böyle sağlam ve sabit bir nokta aramış ve bulmuştur. İşte, bu nokta *Cogito*'dur.²²

19. Gülnur Savran, a.g.mkl., aynı yer.

20. Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, I. 10; Descartes'ın bu yapıtındaki *Cogito*'ya ilişkin bu sözleri, *Metot Üzerine Konuşma*'da yer alan aynı konudaki sözlerini kuvvetlendirir mahiyettedir. Ayrıca, bu hususla ilgili olarak, bk. Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, (çev. Vehbi Eralp), s. 136-137.

21. Gülnur Savran, a.g.mkl., s. 166.

22. Descartes, *Meditations*, II, s. 77.

Böylece, var olduğunu kanıtlayan, yani ruhsal ve bedensel varlığının bilincine varan Descartes, bundan sonra, Tanrı'nın ve dış dünyanın varlığını kanıtlamaya geçer.

İlk olarak, Descartes, Tanrı'nın varlığını şöyle kanıtlar: “Madem ki, şüphe ediyorum, o halde varım; fakat kendimde bu şüphe denilen eksikliği görmem, bende, *tam ve olgun* fikirlerinin bulunmasını, dolayısıyla bu fikirlerin biricik anlaşılır nedeni olan *Tanrı'nın var olmasını* gerektirir; hatta *olgun, sözüne sadık, aldatmaz* bir Tanrı'nın varlığını gerektirir. Eğer, zihnimin, bir şeye ait olduğunu açık ve seçik olarak gördüğü her şey, gerçekten o şeye aitse, gerçek varlığın bir *olgunluk* olduğu ve onsuz Tanrı'nın mutlak olgunluğunu tasavvur edemeyeceğim şüphesizdir. Sonuç olarak, *Tanrı, gerçekten ve zorunlu olarak vardır*. Ancak böyle bir Tanrı, açık ve seçik fikirlerimi garanti ederek, ruhla beden gerçek ayrılığını temin eder”.²³

İkinci olarak, yaptığı Tanrı kanıtlamasında, Descartes, kendisine “varlığımın sebebi ben miyim” diye sorar ve bu sorusunu “hayır, varlığımın sebebi ben değilim; eğer ben olsaydım, kendimi, eksik bir varlık olarak değil, tam olgun bir varlık olarak yaratırdım. Kendimi yoktan yaratıp, vucuda getirecek kadar kudretli olsaydım, Tanrı'da tasavvur ettiğim olgunlukların hepsini kendime vermemek için bir sebep kalmazdı. Zira, bu olgunluklardan herhangi birini meydana getirmek, asıl varlığı meydana getirmekten daha zor değildir” diye cevaplandırır ve bu sefer de, kendisine, “o halde, acaba, Tanrı'dan daha az güçlü bir varlık, varlığımın sebebi olabilir mi?” şeklinde bir soru yöneltir. Bu soruyu da, “beni, bendeki Tanrı fikri ile yaratacak bu kudretin hiç olmazsa bu fikrin içerdiği tasavvuri gerçeklik kadar tözsel bir gerçekliğe sahip olması lazımdır” diyerek yanıtladıktan, yani buna da imkan olmadığını belirttiğinden sonra, zihninde, “*mükemmellik*” fikrine rastladığını; kendisinin “*mükemmel*” bir varlık olmadığı için bu fikrin kendisine, kendisinden gelemeyeceğini söyleyen Descartes, böyle bir fikrin, kendisine, ancak *mükemmel* bir varlıktan gelebileceğini, ki bunun da, Tanrı olduğunu ifade eder. O halde, *Tanrı vardır*.²⁴

Üçüncü olarak, ontolojik kanıt denilen ve Ortaçağ'da özellikle St. Anselmus tarafından kullanılmış olan şu kanıtla Tanrı'nın varlığını kanıtlar: “Tanrı, *en gerçek ve en mükemmel* varlıktır. Tanrıyı bir defa *var olan* bir defa da *var olmayan* bir şey diye düşünelim. Var oluşu, var olmayışına göre daha fazla bir şeydir. Var olmamış olması mantık bakımından da bir çelişki yaratır. O halde, *Tanrı vardır*.”²⁵

23. Olivier Lacombe, *Descartes*, s. 60; *Discourse on the Method*, IV, s. 52; *Metot Üzerine Konuşma*, IV, s. 153.

24. Olivier Lacombe, a.g.e., s. 59.

25. Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 274.

Tanrı "mükemmel" bir varlık olduğu için beni aldatamaz. Zira, aldatmak onun şüphe götürmez bir eksikliğine delalet eder. O halde dış dünya vardır.

Böylece, Cogito'dan hareketle, Tanrı'nın ve dış dünyanın varlığını kanıtlayan Descartes, şimdi de, Tanrı bizi yanıltmayacağına göre, üstelik düşüncemizin, dolayısıyla varlığımızın ve herşeyin varlığının garantörü olduğuna göre, dış dünyaya ilişkin verdiğimiz hükümlerde niçin yanıldığımızı araştırır. Descartes'a göre, yeterince bilmediğimiz bir şey üzerine hüküm verdiğimiz zaman yanılırız. Ancak, açık-seçik olarak kavradığımız şeyler üzerine hüküm verdiğimiz takdirde hiçbir zaman yanılmamıza imkan yoktur. Descartes'a göre, yanılmamızın ilk ve başlıca sebebi, çocukluğumuzda edindiğimiz *peşin hükümler*'dir. Bu peşin hükümleri unutamamız ve zihnimizin, hüküm verdiğimiz şeyler üzerinde fazlaca durup yorulması, bizi yanılgıya sürükler. Descartes'a göre, fikirlerimizi iyi ifade edemeyişimiz de yanılmamıza yol açar. Ona göre, yanılmalar, Anlık'tan, yani kavrayıştan gelmez, iradeden (istemden) gelir. İrade, bir şeyi benimseyebilme ya da reddedebilme yetimizdir; Bizdeki bu yeti, Tanrı'da olduğu gibi yetkindir. Bana, Anlık'ın verdiği fikirler arasında bir seçme yaptıran da odur. Şu halde, yanılma, bir benimseme ya da reddetme gücü olan iradenin, ya da özür seçişin yi kullanılamayışından ileri gelmektedir. Ayrıca, beden de yanıltıcıdır. Descartes, bu hususta şunları söyler: "...Yanılmam, Tanrı'nın bana verdiği doğruyu yanlıştan ayırttirme yetisinin bende sonsuz olmadığındandır... Tanrı'nın yüce iyiliğine rağmen, insan doğası ruh ve bedenden oluşmuş olduğu için, bazan yanıltıcı olmaktadır."²⁶

Ona göre, yanılmada önemli bir rol oynayan bedenden kaynaklanan engeller iki tanedir: Bunlardan birincisi, *insanların yargıya varmakta acele etmeleri*; ikincisi ise, *peşin yargılara saplanmalarıdır*. İnsanların yargıya varmakta acele etmelerini ise, Descartes, dört önemli nedene bağlamaktadır: Bunlar: *İnsanların, kendi bilgi veyteneklerine fazlasıyla güvenmeleri, emekten kaçınmaları, bilgisizliklerini açığa vurmamak istemeleri ve problemleri etraflıca incelemek istemeleridir*.

Descartes, bu konudaki sözlerini şöyle sürdürmüştür: "...Kendi tecrübemle biliyorum ki, bende bir hüküm vermek veya doğruyu yanlıştan ayırttirmek gücü vardır. Şüphesiz, diğer sahip olduğum şeyler gibi, bunu da bana Tanrı vermiştir. Tanrı ise, beni aldatmak istemeyeceğinden, bu gücü gerektiği gibi kullandığım takdirde hiçbir zaman yanılmam imkanı olmayacak bir tarzda bana verdiği de muhakkaktır."²⁷

26. Descartes, *Metafizik Düşünceler*, IV; s. 175; 185, *Meditations*, IV, 91-92. Ayrıca bk. *Felsefenin İlkeleri*, s. 48, dipnot 1.

27. Descartes, *Metafizik Düşünceler*, IV, s. 174; *Meditations*, IV, s. 90.

“...Genel olarak aldanmamıza sebep olan şey çokça, hüküm verdiği-miz şeyin, henüz tam bir bilgisini edinmeden, hüküm vermemizdir.”²⁸

“...Ancak, kendisine anlayış tarafından *açık ve seçik* olarak sunulan şeyler hakkında bir hüküm vermesi için, irademi, bilgimin sınırları içinde zaptettiğim müddetçe aldanmama imkan yoktur; çünkü, *açık ve seçik* olan her kavrayış, gerçek ve olumlu bir şeydir ve dolayısıyla, kaynağı, yokluk-tan gelemmez. Ama, onun yaratana, zaruri olarak Tanrı’dır. Tanrı, son dere-ce olgun olduğundan, hiçbir yanlıştın nedeni olamaz.”²⁹

Cogito’dan hareket ederek, Tanrı’nın ve dış dünyanın varlığını kanıt-layan Descartes, böylece, solipsizme düşmekten kurtulmuş olur; ama, öte yandan bir kısır döngüyle karşı karşıya kalır. Şöyle ki: Bu suretle, bir ta-raftan Tanrı’nın varlığı, *Cogito*’dan çıkarılmış, diğer taraftan da açık ve seçik olan şeylerin, bu arada *Cogito*’nun doğruluğu da Tanrı’nın varlığına bağlı kılınmış olmaktadır.³⁰

Bu kısır döngünün, yani totolojinin ortadan kaldırılması için, her iki bakımın, epistemolojik ve ontolojik bakımların birleştirilmesi ve “Düşü-nüyorum, o halde Tanrı vardır” şeklinde bir önermenin kurulması gerekir. Zaten, Descartes da, buna benzer bir önerme kurmuş ve bunu şöyle ifade etmiştir: “Varım; o halde Tanrı vardır”³¹

28. Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, s.48.

29. a.g.e., aynı yer, dipnot 2.

30. Bu kısır döngüyü devrin filozofu Gassendi derhal farketmiş ve Descartes’a bunu şu sözlerle ifade etmiştir: “Tanrı var olduğu, bu fikrin yaratıcısı olduğu ve aldatıcı olmadığı için, açık ve seçik bir fikrin doğruluğunu kabul ediyorsunuz; ve diğer taraftan, açık-seçik bir fikre malik bulunduğunuz için Tanrı’nın var ve yaratıcı olduğunu ve aldatıcı olmadığını söylüyorsunuz. Buradaki kısır döngü aşıkardır.” (Bk. Vehbi Eralp, Descartes Fiziğinin Metafizik Temelleri, *Felsefe Semineri Dergisi I*, s. 141).

“*Descartes Kısır Döngüsü*” (Circle Carteseen) adı ile tanınan bu itiraza filozo-fumuz yanıt vermekten geri kalmamıştır. O, *sezgiyle* kavranan açık-seçikliği, açık-seçik ilkelerden çıkarılan sonuçlardan ayırmak gerektiğini, *sezgiyle* kavra-nan açık-seçiklik için Tanrı’nın varlığına ihtiyaç olmadığını, açık-seçik ilkeler-den çıkarılan sonuçlar için ise, hafızamızın bizi her zaman aldatması mümkün olduğuna göre, Tanrı’nın varlığına dayanmak gerektiğini ifade etmiştir. Böyle bir ayırım yapıldıktan sonra, kısır döngünün ortadan kalktığı görülür. *Cogito*, sezgiyle kavranan bir hakikat olduğu için, Tanrı’nın varlığına bağlı değildir. Fakat, mesele bununla da halledilmiş olmaz. Descartes’in “*Metot üzerine Ko-nuşma*” da ifade etmiş olduğu üzere, açık-seçik şeylerin doğruluğu da ancak Tanrı’nın var olması sayesinde sağlanabilir. Böylece, doğruluğu açık-seçik ola-rak bilinen şeylerin de doğru olarak kalmakta devam edebilmeleri için yine, Tanrı’ya dayandırılmaları zorunludur. Meselenin böyle iki yönlü olması, kanaa-timce, Descartes’in epistemolojiden hareketle antolojiyi temellendirmek iste-mesinden kaynaklanmaktadır. Epistemolojiden hareket edilince, mevcut olan açık-seçiklik, bilginin doğruluğunu sağlamaya yeterlidir. O bakımdan, Tanrı’nın varlığına dayanmaya ihtiyaç yoktur. Ontolojik açıdan ise, bir varlık olan hakikat, var olmakta devam etmek için, tüm diğer varlıklar gibi, Tanrı’nın varlığına muhtaçtır, çünkü varlıkların ilki ve temeli Tanrı’dır.

31. Bkz. Vehbi Eralp, Descartes Fiziğinin Metafizik Temelleri, *Felsefe Semineri Dergisi I*, s. 142.

Tanrı'nın ve dolayısıyla dış dünyanın varlığını kanıtladıktan sonra "madem ki, bilincimin dışında bir dış dünya vardır; o halde, bunun doğru ve kesin bilgisi de edinilebilir" diyen Descartes'a göre, bilginin elde edilmesinde, *süje-obje, bilen-bilinen* olmak üzere iki taraf vardır; ve süje, karşısına aldığı objenin *kesin* bilgisini elde etmeye hazırdır. Fakat buradaki asıl mesele şudur: Süje, obje hakkında edindiği bilginin kesinliğini nasıl garanti edecektir? Başka deyişle, süje, yani objesini karşısına alan bilinç, objeye ilişkin elde ettiği bilginin kesinliğinden, bildiği şeyin kesin olduğundan nasıl emin olacaktır?

Mutlak bir "*kesin bilgi*"nin nasıl elde edilebileceğini ve bu tür bilginin edinilmesinde gerekli olan bilgi araçlarının neler olduğunu kendisine soran Descartes, bu soruyu şu şekilde yanıtlar: Ona göre, bizde, *Anlık (Müdrike), İmgelem (Muhayyile), Duyular ve Bellek (Hafıza)* olmak üzere, dört bilgi yetisi vardır. Bunların içerisinde, ona göre, hakikati idrak edebilen, sadece *Anlık*'tır. Diğerleri ise, ya onun işine yardım ederler, ya da onu engellerler. Descartes bu konuda diyor ki: "Gerçekte bizde bilime yetenekli yanın *anlık* olduğunu biliyoruz. Ama işe karıştığını ya da engel olduğunu benimsediğimiz üç yeti daha vardır: *İmgelem, Duyular ve Bellek*. Kendimizi bu üç yetinin engel olabileceği durumdan korumak ya da bu yetilerin bize nerede yardımcı olabileceğini görmek için, bu yetilerin sırayla incelenip görülmesi zorumludur."³²

Anlık, Descartes'a göre, bütün öbür yetilerden önce gelir. Başka deyişle, *anlık*, bütün öbür yetilerin üstündedir. Herşeyin bilgisi ona bağlıdır. Bir yargının doğruluğu veya yanlışlığı da ondan kaynaklanır. Descartes, "*anlıktan önce olan hiçbir şeyi tanımayız*" der. Ona göre, "doğruluk ve yanlışlık ancak *anlıktadır* ama kökleri çoğunlukla öbür ikisindedir."³³

Anlık'ın sağlıklı sonuçlara varabilmesi için, yani sağlam bilgiler elde edebilmesi için kendisinden başka bir şeye ihtiyacı yoktur. *İmgelem ve Duyular* iyi işledikçe, *Anlık* daha da sağlıklı sonuçlar elde eder. *Anlık* kadar yetenekli olmadıkları için, doğrudan doğruya bilgi elde etmeyen ama bilginin maddesini hazırlayan bu yetiler, iyi işlemezlerse, yararlarından çok zararları dokunabilir; *anlık*'ı yanlış yargı vermeye sürükleyebilirler. Ama, yine de, doğruluk ve yanlışlıktan birinci derecede sorumlu olan *Anlıktır*. "*Ben*" in yapısının temelini arı *Anlık* belirler.

Descartes, bu konuda şunları söylemiştir: "Kendimi, *Duyulardan da İmgelemden* de ayrı sayabilirim. Ama, o zaman ben, ben olmaktan çıkmam. Belki, daha eksikli bir ben olurum ama bu, benim varolmamamı gerektirmez. Oysa, *Anlıksız* bir ben düşünmek imkansızdır."³⁴

32. Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, XII, s. 43; 56; *Rules*, XII, s. 18; 21.

33. a.g.e., XII, s. 58; *Rules*, XII, s. 19.

34. Afşar Timuçin, *Descartes*, s. 98.

Descartes'a göre, İmgelem, zihinde imge oluşturabilme yetisidir. Oluşturduğu imgeleri saklama işi de onundur. Descartes, imgelem ile belleği zaman zaman aynı, zaman zaman da yakın anlamda kullanmıştır. Bellek, kaypaklığıyla, kayganlığıyla, yüklendiği saklama işini iyi yapamaz. Bu yüzden, Descartes, *tümevarım* olarak adlandırdığı *sayış*'ı belleğin yardımcısı olarak tanır.

Descartes, dıştan edindiği bilgilerden çok, kendinde bulunduğu bilgilere, dış duyum aracılığıyla edinilmiş fikirlerden çok, yani, *Duyulardan* ve *İmgelemden* çok, arı *anlık*'a güvenir. O, bu konuda şunlar söyler: "Zihnim, cisimsel şeyleri imgelerken, bedene yönelir; oysa, bir şeyi anlarken ya da kavrarken, kendine yönelir. İmgelemek ve anlamak, esasında, zihnin iki ayrı yöneliş biçiminden başka bir şey değildir."³⁵

Anlık'ın basit mahiyetleri kavraması "*Sezgi*" sayesinde olur. Descartes'a göre, *sezgi*, duyunların değişen tanıklığı veya yalancı bir imgelemin aldatıcı hükmü değil, saf ve dikkatli bir zihni, hiçbir şüpheye yer bırakmayacak kadar, açık ve seçik bir anlayışıdır. O, bu konuda şunları söylemiştir. "Bence sezgi, ne duyunların değişen tanıklığı, ne de yanlış sentezler yapan bir imgelemin yanıltıcı hükmüdür. Fakat salt ve dikkatli bir zihnin bir andaki kavrayış ve anlayışıdır. Bu kavrayış, o kadar kolay ve seçiktir ki, anladığımız şey üzerinde, hiçbir şüphe bırakmaz. Böylece, herkes, *zihinsel sezgi ile var olduğunu, düşündüğünü, bir üçgenin yalnızca üç çizgi ile, yuvarlak bir cismin ise, bir tek yüzeyle sınırlı olduğunu ve buna benzer daha birçok olguyu* kolayca görebilir... Sezginin birinci özelliği, sırf *zihinsel oluşudur*. O, salt ve dikkatli bir zihnin, sağlam ve emin kavrayışıdır. Bu, öyle bir kavrayıştır ki, aklın ışığından doğar ve daha basit olduğu için *çıkartıştan* daha emindir. Sezginin ikinci özelliği, *yanılmaz oluşudur*. Basit mahiyetler, basit oldukları ve hiçbir kısım içermedikleri için, bunlarda hataya düşmeye imkan yoktur. Zihin bunları ya tamamıyla bilir, ya da hiçbir suretle bilemez. Onlar, zihin tarafından görülmemiş olabilirler fakat, eksik veya yanlış bilinmeleri mümkün değildir. *Çıkartış*, doğru olmasına rağmen, zihnin bir hareketini gerektirir. Sezgi gibi basit değildir. Bu yüzden sezgi ona üstündür. Sezginin üçüncü özelliği ise, *düşüncenin bütün basit fiillerini, yani yalnız hükümleri değil, hükümler arasındaki ilişkileri de kapsamış olmasıdır*. Sonuç olarak, bilimin başlangıcında, birtakım *sezgiler* vardır ve bunlar deneyden değil, *akıldan* gelmektedirler. Çünkü deney ekseriya bizi aldatır."³⁶

Descartes, sezginin apaçıklığı ve kesinliğinin istenen her tartışmada başarılı olduğunu söylerken, buna matematikten şu örneği verir: "2+2'nin 3+1'e eşit olduğu sonucu verildiğinde, sezgi yoluyla 2+2'nin ve 3+1'in 4

35. a.g.e., s. 100.

36. Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, III, s. 15-16; XII, s. 21; 64, *Rules*, III, s.4; XII, s. 66.

ettiği sadece görülmekle yetinilmez, ayrıca bu ikisinden üçüncünün, yani 2+2'nin ve 3+1'in 4 etmesinden bu ikisinin birbirine eşit olduğunun, zorunlu olarak çıktığının görülmesi gerekir."³⁷

Kısacası, Descartes'ın sezgi dediği şey, duyuşal değil, akılsaldır. Böyle olduğu için, insanın, düşündüğünü dolayısıyla, var olduğunu kavraması ile, örneğin üçgenin yalnız üç çizgi ile sınırlandırıldığını veya 2+2'nin 4 ettiğini kavraması arasında Descartes'a göre hiçbir fark yoktur.³⁸

Demek ki, Descartes, bilimin temelinde, esasen akılsal sezgiyi bulmaktadır. O "kesin ve apaçık olan basit şeyler hakkında bilgi edinme yolu" olarak tanımladığı sezgi ile, "kesin ve apaçık olan bu basit şeyler hakkında, sezgiyle edinilmiş olan temel bilgiden, yeni bilgilere yürüme yolu" diye tanımladığı çıkarış'a (tümdengelim'e) ilişkin şunları söylemiştir: "İlk hakikatleri, aklımız, kendi içinde bulur. Hakikatın kesin bilgisine varmak için akılsal sezgiden ve zorunlu tümdengelimden (dedüksiyon) başka bir yol yoktur. Sezgi ile tümdengelim, hiçbir aldanma korkusu olmasızın, bizi nesnelere bilgisine vardırarak olan zihnimizin tüm etkinlikleridir. İlk ilkeler yalnızca sezgi ile, daha uzak sonuçlar ise, yalnızca tümdengelimle bilinirler. kesin bilgiye varmada en güvenilir yol, bu ikisidir."³⁹

O halde, Descartes'a göre, ilk ilkeler veya ilk sebepler, doğal olarak aklımızda bulunan hakikat tohumlarından gelmektedir. Bunda, deneyin hiçbir rolü yoktur. Esasında, aranılan kesin ve açık-seçik bilgi, tamamiyle akılsaldır, yani deneyden bağımsızdır; *a priori* dir. Şu halde, bilginin kesinliğini sağlayacak olan da *akıldır*. Şimdi, akla şöyle bir soru gelmektedir: Madem ki, *sezgi*, hem terimler, hem de onlar arasındaki ilişkinin bilgisini veriyor, o halde, niçin ikinci bir bilgi kaynağına, *çıkartış'a* ihtiyaç duyulmaktadır? Descartes, bunu şöyle açıklamaktadır: "Bazı şeyler kendiliklerinden apaçık olmadıkları halde, düşüncenin sürekli ve kesintisiz bir hareketi ile doğru ve belli ilkelerden çıkarıldıklarında, kuşkusuzca bilinmektedirler. Böylece bir zincirde ilk halka ile son halkayı birbirine bağlayan bütün ara halkaları tek bir bakışta kavrayamazsak da, birinciden sonuncuya kadar sırayla hepsini gözden geçirdiğimiz ve her halkanın kendinden önce gelenle bir sonra gelene bağlı olduğunu hatırladığımızda, sonuncunun da birinciye bağlı olduğunu görürüz."⁴⁰

Esasında, birbirine zincirlenen hakikatler serisinin ancak iki terimi olmuş olsaydı, sezginin biricik bilgi kaynağı olması yeterli olurdu. Bu durumda bile, bir terimden diğer bir terime geçiş vardır; ama bu geçiş, ani

37. a.g.e., III, s.16; *Rules*, III, s. 4.

38. Bazılarının bu konudaki kanaatları farklıdır. Bkz. Ö. Naci Soykan, a.g.mkl., s. 18-19.

39. Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*., III, s.17; *Rules*, III, s. 4.

40. a.g.e., VI, s.29-30.

bir geçiş olduğundan sezgi devam etmekte ve yeterli olmaktadır. Fakat, hakikatler zinciri, genellikle iki terimle sınırlı değildir; oldukça uzundur. O bakımdan, apaçık olarak sezgiyle kavranmış olan ilk hakikatten, diğer hakikatlerin çıkarış yoluyla çıkarılmaları kazanılmazdır. Ama, her ne olursa olsun, Descartes'ın, sezgiye fazlasıyla değer ve önem verdiği ve onu, bilginin kesinliği adına, çıkarış üzerinde bir kontrol aracı olarak kullandığı açıktır.

Descartes, mutlak bir "kesin" bilginin ilk örneğini matematikte bulmuş ve matematikte bunu sağlayan şartları kapsayan yöntemi, matematik yöntemi, bilginin evrensel yöntemi haline getirmiştir. Ona göre, her bilimin kendine özgü bir yöntemi yoktur. Her bilime aynı yöntemin, matematik yöntemin uygulanması gerekir. İşte, Descartes'ın orijinal olan görüşü de budur. Bütün bilim dallarını matematik kadar kesin ve açık kılmak ve bu sayede "hakikat"e ulaşmak isteyen Descartes, ilk iş olarak, doğanın sırlarını açacak tek anahtar kabul ettiği ve model aldığı matematikte kesinliği ve açıklığı sağlayan şartları ortaya çıkarmaya çalışmış ve bu şartları diğer bilim dallarında da gerçekleştirmek için büyük bir çaba sarfetmiştir. O halde, matematikteki kesinlik ve açıklığın şartları nelerdir? Matematikteki kesinlik ve açıklığın şartları, hiç kuşkusuz, doğruluğu apaçık olan şeylerden hareket etmek ve bunlardan birtakım sonuçlar çıkartmaktır. İşte, kesinlik ve açıklık, ancak bu suretle elde edilebilir. Descartes, bu aynı şeyin, diğer bilim dallarında da yapılabileceği kanaatindedir; yani, tıpkı matematikte olduğu gibi, diğer bilim dallarında da, doğruluğu apaçık olan şeylerden hareket edilerek, bunlardan birtakım sonuçlara ulaşılabilir. Böylece onlarda da açıklık ve kesinlik sağlanmış güvenilir sonuçlara ulaşılmışsa, hakiki bilgiye ulaşılmış demektir.

Şu halde, Descartes, dış dünyaya ilişkin doğru ve mutlak bir kesin bilgiyi edinmenin bir yöntemi ve bu yöntemin de bazı kuralları olduğunu dile getirmekte ve bunun, 1637'de yayınlanmış olan "*Metot Üzerine Konuşma*"⁴¹ adlı kitabında ayrıntılı olarak açıklamaktadır.

Esasında, dikkat edilecek olursa, Descartes'ın, felsefesini kurarken izlediği yol, ilkin, kendisine öğretilenlerin tümünü birden şüpheli veya yanlış diye atmak, sonra onları yeniden, sırasıyla birer birer gözden geçirerek, ancak doğru ve şüphe götürmez olduğu apaçık olanları alıp saklamaktır. Kısacası, Descartes, sadece olası olan bütün bilgileri reddetmiş, ancak tamamıyla belli ve şüphe götürmez bilgileri kabul etmiştir. Böylece o, olasılığı bir şüphe vesilesi olarak görmüş ve değerlendirmiştir. İşte, iz-

41. "*Metot Üzerine Konuşma*", ilk defa 1895'de İbrahim Ethem tarafından "*Usul Hakkında Nutuk*" adıyla Türkçeye çevrilmiştir 1928'de aynı çevirinin ikinci baskısı yayınlanmıştır. Daha sonra da, eseri, Mehmet Karasan dilimize kazandırmıştır. Biz, eserin, Karasan tarafından yapılmış olan çevirisinin 1986'daki dördüncü baskısından yararlandık.

lediği bu yol gereği, Descartes, önceleri eleştirmiş olduğu mantıktan, geometriden ve cebirden de hiç tereddüt etmeden yararlanmışır. Şöyle ki: mantıktan bazı iyi kuralları, geometriden -aklı kendisine esir etmemesine dikkat ederek, hatta onu, akla yardım edecek bir şekilde düzenleyerek hem duylulara hem de imgeleme yararlı olan yanları, cebirden ise, miktarları işaretlerle sembolleştirmeyi alarak yöntemini kurmuştur. Bu konuda, Descartes, şunları söylemiştir: “Bugüne kadar bilimlerde hakikati arayanlar arasında ancak, sadece matematikçilerin bazı ispatlar yaptıklarını, yani kesin ve apaçık deliller bulabildiklerini gördüm. İşte bu yüzden, yöntemi kurarken onların inceledikleri aynı şeylerden başlamak gerektiğinden şüphe etmiyorum”.⁴²

İnsanların eşit akla sahip olmakla birlikte, hakikate ilişkin doğru ve kesin bilgiye ulaşamamış olmalarının nedenini sağlam ve güvenilir bir yöntem uygulamamış olmalarında gören Descartes, doğru ve kesin bilgiye ulaşmak için öne sürdüğü yöntem ve bu yöntemin kuralları hakkında ise şunları söylemiştir: “Benim, yöntemden anladığım, şaşmaz ve kolay kurallardır. Bu kurallara uyan kişiler, hiçbir zaman doğruyu yanlış yerine almayacak ve boş emeklerle kendilerini yormadan, yavaş yavaş bilgilerini artırarak, bütün şeylerin doğru ve kesin bilgisine ulaşacaklardır... Başka insanların yaptığı gibi, sanatın yardımından ziyade, tesadüfün lütfu ile yapılan düzensiz, boş araştırmalarla değil de, uzun tecrübelerle bulduğum şaşmaz kurallarla hakikate vardığımı gördüm.”⁴³

O halde, Descartes'a göre, biz, bu yöntem sayesinde, herhangi bir hakikate ilişkin doğru ve kesin bilgiye kolayca ulaşabiliriz. Bunun için yapılacak ilk ve tek şey, zihni, araştırılacak olan şeylere yöneltmek ve bunların aralarındaki sıra ve düzeni tesbit etmektir.

Bu yöntemin kurallarına gelince: Bunlar, Descartes'a göre, *Apaçıklık, Analiz, Sentez (Sıra) ve Sayış* olmak üzere dört tanedir.

“I. Apaçıklık Kuralı: Doğruluğunu apaçık bilmediğim hiçbir şeyi doğru olarak kabul etmemek, yani acele hüküm vermektan ve peşin hükümlere saplanmaktan dikkatle çekinerek, verdiğim hükümlerde ancak kendilerinden şüphe edilmeyecek derecede açık ve seçik olarak kavradığım şeyleri bulundurmak.”

Descartes'a göre, kesin ve açık-seçik bir bilgi elde etmek için esas olan, *açık-seçik ilkelerden hareket etmek ve tündengelim* yoluyla bunlardan zorunlu sonuçlar çıkartmaktır. Başka deyimle, önce sebepleri bilmek, sonra bunlardan sonuçlara geçmek gerekir. Esasında, Descartes'ın izlediği yol da budur. O, bu konuda şunları söylemiştir: “Burada gözettiğim sıra şu olmuştur: Önce, evrende bulunan ve bulunması mümkün olan her-

42. a.g.e., s.21; Olivier Lacombe, *Descartes*, s. 32.

43. Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, s. 87, 88.

şeyin, ilkelerini veya ilk sebeplerini bulmaya çalıştım. Bundan sonra, bu sebeplerden çıkarılabilecek ilk ve genel sonuçların neler olduğunu araştırdım.”⁴⁴

Demek ki, Descartes’a göre, doğruluk kriteri, rasyonellik ve sübjektiflikle metafizik olarak temellendirilmiş olan *açıklık ve seçiklik*dir. Ona göre, “*açık ve seçik*” olarak tasavvur ettiğimiz herşey, doğrudur.

Descartes’ın “*açık ve seçik olarak tasavvur ettiğimiz herşey, doğrudur*” sözü, dikkat edilecek olursa, ancak Tanrı’nın var olması, mükemmel bir varlık olması ve bizde olan herşeyin ondan gelmesi sebebiyle geçerlidir. Nitekim, Descartes, yine bu konuda, şunları söylemiştir: “Fikirlerimiz veya kavramlarımız, gerçek ve Tanrı’dan gelen şeyler olduklarından, açık ve seçik olan bütün kısımlarında doğrudurlar.”⁴⁵

Der ki: “... pek açıkça ve pek seçikçe kavradığımız şeylerin hep doğru olduğunun genel bir kural olarak kabul edilebileceğine hükmettim; fakat yalnız seçikçe kavradığımız şeylerin hangileri olduğunu görmekte bazı güçlükler vardır.”⁴⁶

O halde, “açık ve seçik” olan bilgi nedir? Descartes, bu konuda şunları söylemiştir. “...Hatta, birçok kimseler vardır ki, hiçbir şeyi, hakkında iyi hüküm vermek için gerektiği şekilde görmezler; zira, şüphe götürmez bir hükmün dayanabileceği bilgi, yalnız açık değil, seçik de olmalıdır. Açık bilgiden, dikkatli bir zihne görünen ve belli olan bilgiyi kastediyorum.... Seçik bilgiden de, keskin ve başka bilgilerden ayrı bir bilgiyi kastediyorum. öyle ki, bu bilgide, onu gerektiği gibi gözden geçirene, açıkça görünenden başka bir şey bulunmaz.”⁴⁷

Descartes’a göre, bilgi, seçik olmadan açık olabilir; ama, açık olmadan seçik olamaz. O, bu konuda şunları söylemiştir. “...Örneğin, bir

44. *a.g.e.*, VI, s.66; Discourse on the Method, VI, s.62.

45. Descartes’a göre, fikirlerin, fikir olmak bakımından *formel gerçeklikleri*, ayrı ayrı şeylerin fikri olmak bakımından da *objektif gerçeklikleri* vardır. Fikirler arasında, ona göre, formel gerçeklikleri bakımından değil, objektif gerçeklikleri bakımından fark vardır, ve fikirler, objektif gerçekliklerine göre tasnif olunurlar. Descartes, bu konuda şunları söylemiştir: “Herhangi bir fikrin, bir “düşünce”nin, düşünen cevherin bir tavrı bir bilinç hali olmak bakımından, diğer düşünce veya bilinç hallerinin gerçekliğine eşit bir gerçekliği vardır. Herhangi bir bilinç içeriğini tanıtmak görevini üstlenmiş olan bir fikir, ancak tasavvur edilebilirliği bakımından, diğer bilinç hallerinden ayrılır. Kırmızı yahut gök fikrini, irade fikrini, zevk fikrini hep böyle biliyoruz. Bu fikirler, bazı düşünme tarzları olarak ele alınırsa, aralarında hiçbir fark ve eşitsizlik yoktur. Fakat onları, birisi bir şeyi, diğeri başka bir şeyi gösteren hayaller olarak gözden geçirince, birbirinden farklı oldukları apaçıktır.” (Oliver Lacombe, *Descartes*, (çev.M.Karasan), s.54-55; 56); *Discourse on the Method*, IV, s.53.

46. Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, IV, s.36; *Discourse on the Method*, IV, s.52.

47. Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, s.55-56.

kimse, yakıcı bir acı duyduğu zaman, bu acıdan edindiği bilgi, kendince açıktır; fakat bundan dolayı her zaman seçik değildir. Çünkü, çoğu zaman, bu acıdan edindiği duyumu, yaralanan kısımda var olduğunu zannettiği şeyin özüne ilişkin olarak verdiği yanlış hükümle karıştırır. Öyle ki, yaralanan kısımda var olan şeye ilişkin olarak verdiği hükmün, düşüncesindeki acı fikrine veya duyumuna benzediğini zanneder; böylece bilgi, bazan seçik olmaksızın açık olabilir; ama, açık olmaksızın seçik olmaz⁴⁸.

Descartes'a göre, Tanrı bize, *açık ve seçik* olarak kavrama gücü vermiştir. Bu konuda Descartes, şunları söylemiştir: "...Matematik hakikatlerden bile artık şüphe etmeyeceğiz: çünkü pek apaçıkırlar ve eğer duyularımızla bir şeyi kavarsak, ister uyanıkken ister uyurken, bu şeyden edindiğimiz kavramda bulunan açık ve seçik şeyi, karanlık ve karışık olandan ayırdığımız takdirde, doğru olan hakkında kolayca bir kesinlik elde edebiliriz."⁴⁹

Demek ki, Descartes'a göre, insan zihni, kendi kesinliğini kendisi sağlamaktadır. Kesinlik ise, düşüncenin kendi kendisine uygunluğundan dolayı doğan bir kriterdir. Bu kesinlik, Tanrı'dan gelmez. Tanrı, düşüncenin, kendi kendisine sağladığı bu kesinliğin ve apaçıklığın garantisidir sadece. Kısacası, Descartes felsefesinde bilginin kesinliği, dış varlıkla değil, dış varlığı olduğu gibi bilme gücüne sahip düşüncenin kendi kendisine uygunluğu ile mümkündür. Eğer böyle olmasaydı, matematiğin bir yöntem olarak kullanılması da mümkün olamazdı.

"II. Analiz Kuralı: İnceleyeceğim güçlüklerden her birini daha iyi çözümlmek için mümkün olduğu kadar bölümlere ayırmaktır."

Bu kural, basitleştirme kuralıdır. Tam ve son sınırına kadar götürülebilen bölme, bizi bölünmezle, doğrudan doğruya sezgiyle bilinebilen apaçıklık atomlarına götürür. Çünkü, ona göre, bilinmesi en kolay olan, basit olan şeylerdir. Basit olan şeyler, aynı zamanda ilk bakışta sezgi ile görülebilen, dolayısıyla bilgisi kesin olarak edinilebilen şeylerdir. Ancak, bunların sayısı azdır. Bunun için, Descartes, bunların dikkatle gözetilmesini ve incelenmesini ister. Böylece, karmaşık ve karanlık önermelerden sezgiyle adım adım daha basit önermelere inmek, daha sonra da, bu basit önermelerin sezgisinden hareket ederek, adım adım çözülmesi gerekene ulaşmak mümkün olabilir.

Anlaşıldığı üzere, Descartes'a göre, bu kural gereği, ilkin problemin sınırları çizilerek, yani o, her türlü gereksiz kavramdan ayıklanacak,

48. a.g.e., aynı yer.

49. a.g.e., s.47.

sonra problem, en basit özlere ininceye dek, mümkün olduğu kadar bölünecek; bölümlere ayrılacak; yalına indirgenecektir. Örneğin, “mıknatısın özü” araştırılacaksa, problem ilkin, “mıknatıs” ve “öz” olarak sınırlandırılacaktır. Ona göre, ancak bu takdirde, mıknatısın özünün ne olduğu anlaşılabilir. Oysa, eskilerin analizinde problemin sınırları çizilmediği gibi, problem, çözümlenmiş kabul ediliyor ve buradan hareketle yalına iniliyordu.

Esasında, Descartes "analiz" kelimesini, birbiriyle olan ilişkilerini gözden kaçırmaksızın, ama birbirinden ayrılması gereken, üç ayrı anlamda kullanmıştır: 1. Analiz denilen yöntem kuralı, 2. Geometrik Analiz, 3. Analitik Geometri. Descartes'ın *geometrik analiz* terimi ile kastettiği şey, eski geometricilerin analizidir.

Descartes, bilindiği üzere, kendi analiz kuralını, geometriye yani tamamiyle ölçülebilir eğrilerin söz konusu edildiği alana uygulayarak, *Analitik Geometri*'yi kurmuş, yani geometrik oranları, cebir denklemleri şeklinde ifade etmeyi başarmıştır. Böylece, cebir ile geometri arasında bir paralelizm bulunduğunu vurgulamıştır. Bu da, bizi, Descartes'ın istediği basitleştirmeye götürmektedir. Doğrular üzerinde incelenen ve cebirle ifade edilen bir oranlar sistemi. Bundan böyle, bütün geometri eğrileri, denklemlerin derecesine göre, cinslere ayrıldıkları bir sınıfa girmiş olurlar.

Descartes, bu aynı paralelizmin geometri fizik arasında da kurulabileceğini iddia etmiş ve göstermiştir.

“III. Sentez (Sıra) Kuralı: En basit ve bilinmesi en kolay şeylerden başlayarak, tıpkı basamak basamak bir merdivenden çıkar gibi, yavaş yavaş, en bileşiklerin bilgisine yükselmek için, hatta doğaları gereği, birbiri ardınca sıralanmayan şeylerin arasında bile bir sıra bulunduğunu farz ederek düşüncelerimi bir sıraya göre yürütmektir.”

Burada uygulanan zihin işlemi sadece *sezgi* değil, *çıkarıştır*. Descartes, bunun için şunları söylemiştir: “Sonra, belki de daha şimdiden, niçin buraya sezgiden başka bir yol, çıkarış ile, yani kendisiyle, kesin olarak bilinen şeylerden *zorunlu olarak* başkalarını çıkardığımız bir zihin işlemi ile vardığımız sorulacaktır. Çünkü kendiliklerinden açık olmadıkları halde, *kesin olarak bilinen* birçok şey vardır. Yeter ki bunlar, yalnız doğru ve bilinen ilkelerden hareket ederek, herşeyin açık bir sezgisini edinen düşüncenin sürekli ve kesilmeyen bir hareketi ile çıkarılmış olsun.”⁵⁰

50. Olivier Lacombe, *Descartes*, s.29.

“IV. Sayış Kuralı: Hiçbir şeyi unutup ihmal etmediğimden emin olmak için her yönde birçok sayışlar ve tekrarlar yapmaktır.”⁵¹

Descartes felsefesinde, *sayış*'ın önemi büyüktür; çünkü ona göre, bellek kaypaktır. kolaylıkla atlama yapabileceği gibi, unutulabilir de. O bakımdan, Descartes, incelediği şeyleri, sürekli ve kesiksiz bir düşünce hareketi ile gözden geçirmek ve onları yeter sayıda ve sıralı bir sayışta toplamak ister. Şu halde, ona göre, *sayış* sürekli, kesiksiz, yeter sayıda ve sıralı olmalıdır. O, bu konuda şunları söyler: “Bilgiyi tamamlamak için, incelemeyi amaç edindiğimiz bütün şeyleri, düşüncenin sürekli ve kesiksiz bir hareketi ile gözden geçirmek ve onları yeter ve sıralı bir sayışta toplamak lazımdır... *Sayışın buradaki rolü, düşüncenin hareketini, tek bir görüş altına giremeyecek kadar karmaşık bir bilgi topluluğuna, sezginin (görüşün) imtiyazı olan ve yöntem bakımından, hakikatin biricik garantisini konumunda bulunan apaçıklığı* (birinci kural), *doğrudan doğruya vermektir*. Bunu belirledikten sonra, artık, kolayca anlaşılacaktır ki, sayış, harikaten önemlidir; ve onun, analiz ve sentez kurallarına da uygulanmaması mümkün değildir. Zira, *sayış* saf ve basit sezginin, dar olan sınırlarını aşan, şeylerin tahkikine elverişli biricik vasıtaadır.”⁵²

Anlaşıldığı üzere sayış, Descartes'a göre tek bir görüş altına giremeyecek kadar karmaşık bir bilgi topluluğuna apaçıklık vermek için kullanılır.

Esasında, dikkat edilecek olursa, yöntemin ikinci ve üçüncü kuralı birbirine sıkıca bağlıdır. Bu yüzden, “*Metot Üzerine Konuşma*” da ayrı ayrı zikredilen bu kurallar, “*Aklın Yönetimi İçin Kurallar*” da, tek ve aynı kuralın iki parçası olarak gösterilmiştir.

Zihnimizin, *sezgi* ve *çıkarış* işlemlerini uygulayarak, nesnelere mutlak bilgisine ulaşmasını sağlayan ve bu dört kuraldan oluşan yöntemin özelliklerini ise, Descartes şöyle belirtir: “Yöntem, herşeyden önce, yanlış düşme tehlikesini ortadan kaldırır, yani kesinlik sağlar. Ayrıca, her türlü emek kaybını önler; kolaylık sağlar. Bilgiyi yavaş yavaş arttırarak verimlilik sağlar. Nihayet, zihni, bilgiye ulaştırır; yani bilgelik sağlar.”⁵³

Sonuç:

Mutlak bir kesin bilginin elde edilme şartlarını araştıran Descartes. Cogito'yu matematik kesinlik ve apaçıklıkta sezgisel (intuitif) bir önerme olarak görmüş ve metafiziğinin temeline koymuştur. Bundan sonra da,

51. Descartes, *metot Üzerine Konuşma*, II, s.20-21; *Discourse on the Method*, II, s.47.

52. a.g.e., s.122-123-124.

53. Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, IV, s.19-20.

yukarıda ayrıntılı olarak bahsettiğimiz üzere, Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya geçmiştir. Tanrı'nın varlığını, ontolojik kanıt dışında, "mükemmellik" ve "olgunluk" fikirlerinin zihnine nereden gelmiş olabileceğini araştırarak kanıtladıktan sonra, Descartes, böyle mükemmel ve olgun bir varlığın, mükemmellekle ve olgunlukla bağdaşmayacağı için, bizi aldatmayacağını, dolayısıyla, duyularımızla kavradığımız dış dünyanın da var olduğu sonucuna varmıştır. Böylece, hem solipsizme düşmekten kurtulmuş, hem de objeyi -hatta Tanrı'yı bile- inşa edenin zihin olduğunu vurgulamıştır. Bu şekilde, Descartes felsefesinde, objesini belirleyenin süje olduğu da açıkça ortaya çıkmış olmaktadır. Ama, burada, önemli bir mesele daha vardır: Acaba doğru, gerçek üzerine oturabilecek midir? Başka deyimle, epistemoloji, ontoloji ile temellendirilebilecek midir? Bu, Descartes felsefesinin çok önemli bir problemidir. Bu problem, daha sonra, 19.yy'da, Alman Romantik filozofu Hegel tarafından da ele alınacak ve Hegel, problemi, "gerçek olanın ussal, ussal olanın da gerçek" olduğunu söyleyerek, yani *gerçek* ile *doğru* arasında bir özdeşlik kurarak çözmeye çalışılacaktır. Ama, Hegel'den üç yüzyıl önce Descartes, *gerçek* ile *doğrunun*, reel ile rasyonelin, özdeş olmayıp, *uygun* olduğunu ifade etmiştir. Şu halde, Descartes'a göre, rasyonel olan, reel olma, reel olan da rasyonel olana uygundur; ve bu uygunluğun, dolayısıyla, açık-seçikliğin garantörü de Tanrı'dır.

Öyle anlaşılıyor ki, Descartes'a göre, Tanrı bilinmedikçe başka bir şey hakkında kesin bir bilgi elde edilemez. Descartes, bu konuda, aynen şunları söylemiştir: "Düşünce, kendinde birtakım ispatların teşkiline yarayan bazı genel kavramlar da bulur. Bu ispatlar onu, bu fikirlerin doğruluğuna öyle mutlak bir şekilde inandırır ki, o bu ispatları yaptığı sırada, bu genel kavramların doğruluğundan şüphe edemez. Örneğin, düşüncede "sayı ve "şekil fikirleri bulunduğu gibi "eşit sayılara başka eşit sayılar eklenince, toplamları da eşit olur." ve bunun kadar apaçık başka birçok ortak kavramlar vardır. Bunlarla "bir üçgenin iç açıları toplamının iki dik açığa eşit olduğu"... vb gibi apaçık şeyleri ispat etmek kolaydır. Düşünce, bu kavramları ve buna benzer kavramlardan çıkardığı sırayı fark ettiği müddetçe, onların hakikatinden pek emindir; fakat düşünce, daima bu kadar dikkatle bahsi geçen bu kavramları ve sırayı düşünmediğinden, açık-seçik kavramadığı bütün şeylerin doğruluğundan şüphe etmekte haklıdır. Dolayısıyla kendini yaratana bilinceye kadar kesin ve şüphesiz hiçbir bilgi edinemeyeceğini çok iyi görür."⁵⁴

Descartes, açık-seçikliğin garantörü olarak gördüğü Tanrı ile ilgili sözlerini şöyle Sürdürür: "...Fakat, bir Tanrı'nın varolduğunu anladıktan sonra, aynı zamanda herşeyin ona bağlı olduğunu ve onun asla aldatıcı olmadığını da anladığım için, bunun sonunda, açık ve seçik olarak kavradı-

54. Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, s.34-35.

ğım herşeyin doğru olmaktan geri kalmadığına hükmetmiştim... Açık ve seçik olarak kavradığım herşeyin doğru ve kesin bir bilgisini ediniyorum. Uyumuş daimi olsam, zihnime apaçık olarak gelen herşey, mutlaka doğrudur. Böylece, her bilginin doğruluk ve kesinliğinin ancak ve yalnız Tanrı'nın bilgisine bağlı olduğunu açıkça görüp, anlıyorum; öyle ki, onu bilmeden önce, başka hiçbir şeyi tam olarak bilemezdim."⁵⁵

Şu halde, anlaşıldığı üzere, Descartes'ın epistemolojisinin temelinde, Tanrı fikri vardır. Herşey Tanrı'dan ötürü vardır ve ondan başlayarak anlaşılır. Bilgi, Platon'da ya da Husserl'de olduğu gibi, varlığın bilgisi değil, kendi kendisinin bilgisidir. Descartes felsefesinde, bilginin kendi kendisini, varlık olarak ortaya koyması, yani bilginin kendi içinde, onto-lojik bir alanının olması söz konusudur. *Bu ise, ruhun maddeden ayrı bir varlığı olmasını, ruhun başlı başına bir töz olmasını gerektirir.* Böyle olunca da, bunun temelinde, ister istemez Tanrı olacaktır. Esasında, *ontolojisini epistemoloji, fiziğini de metafizik*⁵⁶ üzerine kurmuş olan Descartes, "Ben" den hareketle ilkin, kendi varlığını, daha sonra da Tanrı'nın ve dış dünyanın varlığını kanıtlayarak solipsizme düşmekten kurtulmuş, yine, aynı şekilde, "Ben"den hareketle solipsizme düşmeksizin, Tanrı'nın garantörlüğünü gündeme getirerek, bilginin kesinliği problemini çözmüştür; ya da en azından, sistemiyle tutarlı olarak çözmüş görünmektedir.

KAYNAKÇA

1. Descartes, *Discourse on the Method*, Great Books of the Western World, Encyclopaediae Britannica Inc., Chicago, London, 1952.
2. -----, *Meditations on First Philosophy*, Great Books of the Western World, Encyclopaediae Britannica Inc., Chicago, London, 1952.
3. -----, *Rules for the Direction of the Mind*, Great Books of the Western World, Encyclopaediae Britannica Inc., Chicago, London, 1952.
4. -----, *Objections against the Meditations and Replies*, Great Books of the Western World, Encyclopaediae Britannica Inc., Chicago, London, 1952.
5. -----, *Metot Üzerine Konuşma*, (çev.Mehmet Karasan), İstanbul, 1986. MEB. IV. Bsk.
6. -----, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, (çev. Müntekim Ökmen), İstanbul, 1986, Doğuş Mtb, I. Bsk.
7. -----, *Felsefenin İlkeleri*, (çev. Mehmet Karasan), İstanbul, 1988, MEB.

55. Descartes, *Metafizik Düşünceler*, V, s.184-185; *Meditations*, V, s.95-96; *Felsefenin İlkeleri*, I, s.45, dipnot 2.

56. Descartes'ın Metafiziği'nin konusu da varlığın kendisi değil, insan bilgisinin kendisidir; insan aklının kendisine sağladığı kesinliktir.

8. -----, *Metafizik Düşünceler*, (çev. Mehmet Karasan), İstanbul, 1967, MEB. III. Bsk.
9. Eralp Vehbi, Descartes Fiziğinin Metafizik Temelleri, *Felsefe Semineri Dergisi* I, İstanbul, 1939, İ.Ü. Ed.Fak.Yay. No:99.
10. Lacombe Olivier, *Descartes*, (çev. Mehmet Karasan), Ankara, 1943, İdeal Matbaa.
11. Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Ankara, 1974, Bilgi Mtb, III. bsk.
12. Gülnur Savran, "Düşünüyorum Öyleyse Varım", *Felsefe Arkivi*, S. 21, s. 157-167, İstanbul, 1978.
13. Soykan Ö. Naci, Bilimlerin Birliğini Temellendirmede Descartes'ın "Intuition" Kavramının Yeri, *Felsefe Dünyası*, S. 24., s. 12-19, Ankara, 1997.
14. Timuçin, Afşar, *Descartes*, İstanbul, 1976, Hilal Mtb, II. Bsk.
15. Weber, Alfred, *Felsefe Tarihi*, (çev. Vehbi Eralp), İstanbul, 1974, III. Bsk.